

Az enyészetbe tartó indián

II. RÉSZ

Tahiti

Norma McArthur, ausztrál demográfus, 1970-ben rendkívül szórakoztató szaktanulmányt tett közzé a *Science* hasábjain „A primitív népek demográfiája” címmel.¹ A szerző annak a kérdésnek szentelt figyelmet, hogyan lehet valamely, az írásbeliséget nem ismerő, s így önnön lélekszámáról feljegyzéseket készíteni nem képes „történelem előtti” populáció nagyságáról képet alkotniuk a „történelemmel rendelkező” *numerátus* szakembereknek.² Kutatási szakterületének megfelelően abból indult ki, hogy a megismerni szándékozó számára a legkedvezőbb állapot nyilván az lehet, ha veszünk valahol az óceán közepén egy mindentől és mindenkitől messze eső, átlátható nagyságú szigetet. Senki idegen nem tudja megközelíteni,

senki ott lakó nem tudja otthagyni; mi vagyunk a sziget „fölfedezői”.³ Nos, történetileg megadatott ez a helyzet. Tahitiról van szó. 1767-ben fedezte fel Samuel Wallis kapitány. Mint McArthur írja, 1767 és 1777 között majd’ annyi becslés született arról, hányan lakják a szigetcsoportot, mint ahányan arra jártak. 1767-ben úgy becsülte az angol hajó kapitánya, hogy „nagyjából százezer férfi, nő és gyerek lakja a szigeteket”. Egy évvel később Bougainville járt arra; megfontoltan tartózkodott attól, hogy számokat mondjon. Cook, az Endeavourrel arra járván ugyancsak tartózkodott ettől, óvatosan célzott csak arra, hogy a harcosok számából (erről bennszülött kalauza nyújtott neki tájékoztatást) meg lehetne tippelni a szigetlakók számát. Ugyanakkor hajójának egy „tudós úriember” utasa hetvenezerre becsülte számukat. 1772-ben egy spanyol fregatt járt arra, körbehajózta a szigetet, és arra a megállapításra jutott, hogy „legke-

A cikk első része lapunk 2018-as évfolyamának 11-es számában olvasható.

vesebb tízezen lakják”. Cook 1773-ban és 1774-ben is visszatért Tahiti-re, amikor is arra a következtetésre jutott, hogy a szigetlakók száma nem lehet kevesebb, mint 204 000. A hajóján tartózkodó George Forster természettudós viszont úgy becsülte a szigetlakók számát, hogy az „a legyszerényebb becslés szerint is legalább 120 ezer (ha ugyan nem több)”. Forster úgyszintén, a hajón tartózkodó édesapja azonban 144 125-re (nem ám 144 124-re vagy 144 126-ra!!!) becsülte a számukat. A már említett spanyol fregatt 1774 végén visszatért; kitétek két misszionáriust, egy tolmácsot és egy emezekről gondoskodó tengerészt. Egy év múlva a fregatt visszament értük, s Peruba visszatérvén azt jelentették az alkirálynak, hogy a helybeliek valamivel több, mint 15 ezren lehetnek.

Nos, tízezer és 204 ezer között a szorzó húszszoros. Akárhonnan is nézzük: a fehér ember becslései arról, hogy hányan éltek Tahitin, amikoriban az előbbieket az első időkben oda vetődtek, nagyjából mind egy szálíg használhatatlanok. Lehet ugyan hipotézisrendszereket kidolgozni s „modelleket” konstruálni, ezek azonban – mint McArthur malíciózusan megjegyzi – ha kontártákolmányoknak bizonyulnak, nem érnek többet az egyszerű „hasraütéses” módszernél, vagy annál, hogy „körbehajóznak egy szigetet, és megsaccolják, mekkora tömeg rohan ki

egy-egy öbölbe, megbámulni a csodálatos, 'Nagy Csónakot', amelyet addig soha még nem láttak.”⁴ Egy jeles szerző ugyan arról számol be 1990-ben írt tanulmányában,⁵ hogy Norman T. J. Bailey klasszikusnak tekintett könyve, *The Mathematical Theory of Infectious Diseases* második kiadása 1975-ben jelent meg,⁶ s e kiadás bibliográfiájában már 539, 1900 és 1973 között megjelent (véltetőleg ekkor volt a kézirat leadásának időpontja) „matematikai epidemiológia” témájú tétel található, majd' kétharmaduk pedig 1964 és 1973 között íródott/jelent meg. Nem merülök bele a részletekbe, annyi elég világosan látszik belőlük, hogy az 1945 előtti létszámbecslések megalkotói a gyógyító, illetve palliatív orvosi tevékenység akkori, 20. század eleji ismeretanyagán túlmenően nem igazán tudhattak a hétköznapi tapasztalatokat meghaladónál többet a járványok terjedéséről.⁷ Sattenspiel lefegyverző nyíltsággal fogalmaz:

A járványok terjedésére alkotott korai modellek többségét olyan alkalmazott matematikusok dolgozták ki, akiknek nem állt rendelkezésére hatékony számítógépes technika, s akik így inkább olyan modellek kidolgozásán bajlódtak, amelyek „írásztal mellett” elemezhetőnek bizonyultak. Az egyes emberek közötti fizikai érintkezés *random* módjának előfeltevése olyan munkahipotézis volt, amely

elégge leegyszerűsítette a fölvázolható modelleket ahhoz, hogy észszerű eredményekhez és intuíciókhoz lehessen általa jutni. Kár, hogy a való életben az emberek nem random módon érintkeznek egymással. (...) Valamilyen értelemben minden emberi társadalom strukturált, az a föltevés, hogy egy adott populációban az emberek random módon kerülnek egymással kapcsolatba, ritkán alkalmazható bármely betegségre is.⁸

Szerzőnk állítása szerint a fertőző betegségek az Újvilágban való terjedésének matematikájával csak a '80-as évek második felében kezdtek elfoglalkozni, akkor se sokan, s mint írja, az alkalmazott matematikai modellek „nem mondhatók különösebben szofisztikálnak”.

Vissza a számtanhoz

A 2. táblából (1. táblát ld. a cikk I. része, 96. oldal – a Szerk.) az olvasható ki egyértelműen, hogy majd' egy tucat szakember között van egy szem óvatos duhaj, aki félénken megáll 1-2 milliónál; egy másik, „kicsit bővérűbb, de azért óvatos” duhaj, aki 2 milliónál kicsivel többre becsüli az indiánok számát (igaz, az első szűkebben csak az Egyesült Államokról mond véleményt, a másik pedig a már definiált értelemben vett Észak-Amerikáról). Van aztán néhány bátrabb óvatos duhaj, de majd a felük 9 és 10 millióval (vagy még annál is többel) dobálózik.

Az 1945 utáni kutatási eredmények értelmezéséhez a korábban már megszólaltatott William Petersen-

2. tábla. Az észak-amerikai őslakosok lélekszáma 1492-t megelőzően (becsült adatok)

A becslés közlétezője	Publikálás dátuma	Lélekszám (fő)	Érvényesség
Richard Current	1987	2 millió +	Észak-Amerika
George Tyndall	1988	10-12 millió	Egyesült Államok
John Blum	1989	10 millió +	Egyesült Államok
James Martin	1989	5-8 millió	Észak-Amerika
Irwin Unger	1989	max. 9 millió	Egyesült Államok
James Davidson	1990	10 millió	Észak-Amerika
John Garraty	1990	1-2 millió	Egyesült Államok
Mary Beth Norton	1990	4-6 millió	Észak-Amerika
Thomas Bailey	1991	10 millió	Egyesült Államok
Alan Brinkley	1991	4 millió	Egyesült Államok
William M. Denevan*	1992	3 700 000	Észak-Amerika

Forrás: Daniels (1992), 299. oldal, illetve * Newson (1993), 250. oldal.

nek adom át a szót, aki a következőkre hívja fel a figyelmet. (Az érintett szakágak művelőitől a sértett fölhorkanást kéretik mellőzni... a stílus góromba, de az állításban nem biztos, hogy az igazságnak egyetlen morzsája sincs.)

Nyilván érvényesül valamilyen önszelektív hatás abban, hogy ki készül etnológusi pályára. Az e mögött működő beállítottságot csak fölnagyítja és megerősíti a képzés során beléjük „sulykolódó” ideológia; mindez azt eredményezi, hogy a pályán való tevékenységre szakmailag kiképzett „végtermék” az írásbeliséggel nem rendelkező népek felé érzelmetli, olykor azonban nyálasan érzelgős rokonszenvvel fordul. Az antropológusok sem tudják kivonni magukat a valamennyi társadalomtudomány esetében ma kimutatható gondolkodásmód hatása alól, mely a modern civilizációt, nagyjából úgy, ahogy van, de a liberális kapitalizmus formái között érvényre jutó változatában aztán végképp a Gonosztól valónak tartja. Mivel valahányszor a két kultúra találkozott egymással, elkerülhetetlenné vált, hogy az „összecsapásból” mindig a modern civilizáció kerüljön ki győztesen, mindazok, akik kénytelenek sajnálkozva tudomásul venni a győztes fél technikai jártasságban, politikai hatalomban mutatkozó fölényét, érthetően egyfajta *Götterdämmerung*ot vizionálnak az őslakosok népességfo-

gyatkozásában. A meredeken magasba fölszökő becslések érezhetően valamifajta drámai hatást akarnak kicsiholni, amikor az 1939-es 8 és fél milliót (A. L. Kroeber) 1962-re már 100 millióra (Woodrow Borah), majd pedig 113 millióra tornásszák föl (Dobyns).⁹

Az új szemlélet elterjedéséhez, úgy gondolom, két dolog kellett. Az egyik a Petersen említette „világ-nézeti nézőpontváltás”, a másik a tudományokban és a technikában bekövetkezett fejlődéshez alkalmazkodni nem tudás. Meg az, hogy a demográfusokon, történészeken (akit nem a WHO alkalmaz) koránt sincs olyan „fegyvelmező” nyomás, se teljesítménykényszerre és gyors „sikerre”, se lázalmok kergetésének tilalmára, mint az orvosokon. Vegyük mindjárt Dobynst! Dobyns, ha szabad így fogalmaznom, rögeszmésen hitt abban, hogy a fehér ember érkezéne pillanatáig az amerikai kontinens lakosságára magas termékenység és alacsony mortalitás volt jellemző, meglehetősen homogén módon. „Az emberek ritkán haltak meg betegségekben a Kolumbusz előtti időkben” – idézi szerzőnk Ubelaker; hozzátéve, hogy

bármily vonzó legyen is ez az okfejtés, egyszerűen nem vesz tudomást arról az egyre növekvő számú paleopatológiai és paleodemográfiai szakirodalomról, amely egész sor halálos betegség léte-

zését támasztja alá, már a pre-kolumbián időkben is, és azt valószínűsíti, hogy a kontinens jelentős részén magasak lehettek mind a morbiditási, mind a mortalitási értékek.¹⁰

Mielőtt még bárki is félreértene: nem azt a képet kívánom sandán sugallani, hogy volna, ugye, a tudományos kutató, napnál világosabban kiderült számára az eredmény: X millió indián, majd ezt követően valamilyen „elköteleződésre” hallgatva elosztja az X-et hárommal, avagy fölszorozza negyvennel. Az persze előfordulhat, hogy egy kutató futóbolond legyen.

Ahhoz, hogy megértsük, milyen mechanizmusok hozzák létre az egymástól tízszeres vagy húszszoros mértékben különböző eredményeket, jó mulatság hozzáfogni a melléfogási technológiák változatairól John D. Daniels által adott elemzés alapos tanulmányozásához.¹¹ A szerző – szerintem – ugyanazt mondja, mint amit én az előzőekben kifejtteni igyekeztem:

A véleményegyezés hiánya részben a kutatók egymáséitól eltérő következtetéseinek tudható be, részben pedig annak, hogy a történelmi bizonyítékok alkalmatlanok határozott következtetések levonására. 1492-ben a szóban forgó területen élő őslakosok nem rendelkeztek a számukról információt

tartalmazó írásos feljegyzésekkel. Az európaiak akkoriban készült „korabeli” följegyzései pedig a legkevésbé sem tekinthetők megbízhatóknak. Felfedezők, kalandorok, katonák, kereskedők, missziós papok munkáiról van szó, a bennük foglaltak inkább csak olyan dolgokat tartalmaznak, amikről a szerzők úgy hitték, hogy dolguk azzal foglalkozni: falvak, házak számával, törzsek harcosainak létszámával, kereskedés forgalmi adataival, térítések számával, születések számával. Becsültek ugyan létszámadatokat, de népszámlálást nem végeztek.¹²

Tegyünk hozzá mindehhez néhány dolgot, amire korábban Ubelaker már utalt, amikor óhatatlan elfogultságok, torzítások veszélyére hívta fel a figyelmet. Én, személy szerint, végtelenül szórakoztatónak találom, ahogy a korabeli *spanyol* szemtanúk beszámolóiba temetkező hispanista történészek, irodalomtörténészek arra hívják föl – idézetek sokaságát elővezetve – a „matematikai modelleket” alkalmazó *amerikai* demográfusok figyelmét, hogy a szemtanú hányszor mond ellent önmagának beszámolója egyik lapjáról a következőre lapozva, s hogyan hivatkozik *ugyanannak* a létszámnak rendre különböző „egész számú többszöröseire”. Arról nem is beszélve, hogy az ember gyarló. A demográfus ember. Ergo, a demográfus gyarló. Meglehet: nem tud kiválóan spanyolul, így

az első száz év gyakorlatilag spanyol nyelvű „dokumentarista szakirodalmát” legfeljebb fordításból ismerheti. Na, de milyen fordításból?!

Hogy Kolumbusz Kristóf írt valami hajónaplót, arról Magyarországon sokaknak lehet valamilyen tudomása. Kérdés, hányan tudják azt – hacsak nem olvasták Scholz László lebilincselő írását,¹³ hogy

az eredeti tudniillik nem maradt fenn, sőt az a másolat is eltűnt, amelyből Las Casas atya a XVI. században kijegyeztelte és egy nagyobb munka részeként közölte a hajónaplót. A spanyol szöveg tehát a napló alapvetően kétséges, nyilvánvalóan kivonatolt és gyakran ellentmondásos változata. A spanyol szöveg? Még ez sem biztos támpont: nem arra gondolunk, hogy Kolumbusz közismerten hibásan beszélt Kasztília nyelvét, hanem arra, hogy Szerb Antal minden bizonnyal közvetítő nyelvből (olaszból, franciából, angolból?) fordította a naplót. (Ha meg tudnánk állapítani, hogy melyik forrásból dolgozott, természetesen arra is fény derülhetne, hogy az eltérések mennyiben származnak tőle és mennyiben attól az olasz, francia vagy angol fordítótól, akit ő továbbfordított.)

És persze nem csak a fordítás hitelességével lehet gond. Ugyanebben az írásban van Scholznak egy rendkívül fontos mondata. Azt írja: Kolumbusz kénytelen volt úgy írni, hogy „a

valótlanságokat valószerűnek tüntesse fel”; s így folytatja: „mind királyi megbízói, mind tengerészei olyan eredményeket vártak tőle, amiket nem tudott teljesíteni. Mindkét helyzetből úgy talált kiutat az Admirális, hogy az irodalom eszközeivel művi valóságot teremtett”.¹⁴

Tovább sorolva a problémákat: a múlt események „realista” értelmezésére törekvő késői utód kénytelen arra berendezkedni, hogy azt fogadja el valóságosnak, amit a beszámolóknak többsége sugall. Ez a „többségi vélemény” azonban – s itt megint Patricia Seedre utalok¹⁵ – nem biztos, hogy az aktuális valóságot tükrözi, hanem esetleg csak annyit jelent, hogy az európai szerző, aki, persze, mindig egy *feltételezett* olvasóközönség számára írt – más kérdés, hogy az olvasó a Legkatolikusabb Uralkodó-e, vagy az alkirály, bárki „felettes” (püspök vagy hadvezér), vagy a „tudós közösség”, netán egyszerűen a művelt ember (s az is más kérdés, melyiküknek milyen olvasói elvárását vélelmezte a szerző; milyen haszonra, veszélyre sandítva írta a magáét) –, milyen fajta, úgymond *közösen osztott*, kulturális meggyőződésekre igazodott. Igazodott? Értsd: ha nem tudta teljesíteni a tőle várt eredményt, akkor „az irodalom eszközeivel teremtett művi valóságot”. (S ha már, akkor csapjuk még hozzá

a Sancho Panza-effektust is! Cervantes *Don Quijotéjában*¹⁶ Sancho nagy beleéléssel mesél egy történetet gazdájának. „Meglehetősen férfias lány volt” mondja,

amennyiben – mintha most is látnám – egészen takaros kis bajsza volt.

– Tehát ismerted? – kérdezte Don Quijote.

– Én nem ismertem, hanem akitől ezt a mesét hallottam, maga mondta. Oly valóságos történet ez, hogyha másvalakinek elmondom, bátran állíthatom s megesküdhetem rá, hogy magam is láttam.

Az „ő mondta, tehát én is láttam”-effektus nem könnyíti meg a forráskritikával élni akaró kutató dolgát. Hát igen... ez nem könnyű pálya!

A Daniels által elének tárt felsorolás technikáiban rendre fontos szerep jut a *kutató által racionálisnak gondolt* munkahipotézisnek. E hangsúlyozott „racionalitásnak” az egyes kutatók konkrét kinyilatkoztatásaira vonatkoztatott, általánosságban való kritikai elemzése természetesen nem (s nem is lehet) feladata írásomnak. Arra mindenképpen fontos föl hívni a figyelmet, hogy az *analógiára* támaszkodó módszer nagy óvatosságot igényel a kutató részéről.¹⁷ A ma rezervátumban élő indiánokról rendelkezésre álló demográfiai adatok nem biztosan jogosítanak föl arra, hogy belőlük egy 17. században élt

konkrét indián nemzettel történetekre következtethessünk. Egy afrikai törzsről a 17. században precízen rögzített adatok használatával is óvatosan illik bánni, nem biztos, hogy alkalmazhatók olyasfajta következtetések levonására, mint amilyenekre a kutató kíváncsi.

Egy másik említésre méltó probléma: szóba jöhető módszernek tartják még egy populáció által „belakott” termőterület „eltartóképességének” (*carrying capacity*) figyelembevételét. E kifejezésen azt szokás érteni, hogy adott környezet – a népesség rendelkezésére álló technológiai fejlettség szintjén – hány személyt képes *adott életszínvonalat biztosítva* eltartani. Lépünk át nagyvonalúan azon, hogy ehhez is – még ha nem vallják is be a módszer alkalmazói – hozzátartozik egy implicit munkahipotézis; az tudniillik, hogy az adott népesség valóban malthuziánus módon viselkedik, s lélekszámában belátható időn belül ténylegesen el is éri a plafont jelentő maximális számot. Inkább egy nem sokat köntörfalazó szerzőre hivatkozom, aki – megfelelőnek tűnő argumentációval kísérve az „eltartóképesség” fogalma ellen fölhozhatókat –, a következőképpen fogalmaz: „A fogalom elméletileg inadekvát, terep-kutatásban reálisan nem alkalmazható, mérőszámként pedig operacionalizálhatatlan.”¹⁸

Annak megítélése azonban, hogy milyen mértékben kell „lefokozni”

vagy „fölsrófolni” az adatokat, tökéletesen önkényes, azaz nem szakmai protokoll, hanem vérmérséklet kérdése. Mint korábban jeleztem már, azt senki nem vitatja, hogy a fehér hódítóval való találkozást az indiánok tömeges halálózása követte. A történészeknek rendelkezésére is állnak tömegével az olyan feljegyzések, amelyek igyekeztek számba venni az elhalálozottak számát. E létszámadatakkal szemben azonban epidemiológiai szakkérdésként vethető föl az a kritikai észrevétel (hogy mennyire jogosan, ez már a Lenin-elvtársi „konkrét helyzet konkrét elemzésének” kérdése): igaz-e vajon, hogy amikor a fehér telepes szembekerült az indiánok tömeges pusztulásával, akkor már annyi halottat fektethetett csak sírba, akiknek száma töredéke volt a kapcsolatfelvétel előtti létszámnak, mert a baktériumok hamarabb és könnyebben megtalálták az utat a létező indián populációkhoz, mint a fehér „becserkészők”. Nem is lenne ezzel semmi baj, ha lehetne tudni, hogy min alapszik a „halottfeltámasztó” pótlólagos létszám-kiigazítás technikája. Megvallom, én magam csak a 20. század első feléből s Madridból származó olyan információról tudok, hogy „Madrid határán serken még a holt is, Serken, talpra ugrik, s puskatust ragad.” Amikor egy kritikában azt olvasom, hogy Henry F. Dobyns (igen, az a Dobyns, aki az I. tábla adataiból oly

öntörvényűen kilóg), a következőkre vetemedik: számításokat végez, majd kimutatja, hogy a 16. században az őslakosok 50 százaléka halt bele a fehér embertől összeszedett fertőzésekbe. Talál azonban egy olyan adatot, miszerint 1898-ban valahol a helybéli hopi indiánok 74 százaléka halt meg himlőfertőzésben. Nem is kutakodik tovább, hogy máshol, másmikor, más hopik milyen arányban pusztultak a baktériumokkal folytatott küzdelemben: úgy dönt, hogy ő akkor most ebből a számból kezd el extrapolálni. Eljárásán szörnyülködve két kritikusa megjegyzi,¹⁹ illenék figyelembe venni: a hopik letelepült életmódot folytatnak, sűrűn lakott településeken élnek, s gyakran vesznek részt olyan közösségi tevékenységekben, mint például a rituális táncok. Epidemiológiai szempontból nyugodtan mondhatjuk ezt halmozottan hátrányos helyzetnek. Én meg azt mondom: Dobyns húzzon el a...

Egy kicsit konkrétábban. Sherburne F. Cook és Woodrow Borah könyvére reagálva, David Henige igen hevesen utasítja el alkalmazott módszertanukat,²⁰ „módszertanon”, mint írja, azt értve: hogyan kezelik adatforrásaikat, milyen előfeltevésekkel terhelik meg az általuk alkalmazott statisztikai eljárásokat (mint szükségesnek tartja leszögezni, nem

magukkal a statisztikai eljárásokkal foglalkozik), s miképp alkalmazzák explicit és rejtett érveléseiket. Melőzve kritikája részletes ismertetését, két gondolatot emelnék ki okfejtéséből. Az egyik: úgy tűnik, hogy a megalapozott tudományos kutatómunkában eldöntendő kérdésekre kell választ találni, nem pedig előre meglévő meggyőződésekre őket megalapozó „bizonyítékokat”. Továbbá: a tisztesség azt kívánja, minél inkább igazolni látszik valami a kiindulásunk alapjául szolgáló hipotézist, annál szigorúbb vizsgálatnak kell alávetnünk, mielőtt hajlanánk arra, hogy elfogadjuk bizonyító erejét.

Úgy vélem a Zambardino nevű matematikus fogalmazza meg az alapigazságot, mely – mint minden alapigazság – végtelenül egyszerű. Arra int, ugyan ne veszítsük már el a józan eszünket. Előfordulhat, hogy egy tanulmány szerzőjénél-szerzőinél „nem voltak otthon”. Öreg hiba, maradjunk meg épeszűnek, különben nincs modell, ami segíthetne rajtunk. Miközben tanulmányában nagyon is kiáll a Henige által kritizált Borah és Cook mellett,²¹ akiket, más munkáik alapján, kitűnő és lelkiismeretes szakembereknek tart, a Hispaniola lakosainak számáról adott becslésüket habozás nélkül elveti. Nem azért, mert a kiszámolt eredményt lehetetlennek tartja, hanem azért, mert – mint mondja – tágabb kontextusba helyezve rendkívül

kevésbé látszik valószínűnek, hihetőnek. Az általuk 8 millióra taksált hispaniolai nagyjából annyi, mint az 1500-as évek Spanyolországában élő népesség, és kétszer annyi, mint az ugyanekkor a Brit Szigeteken élők száma. A Közép-Mexikónak tulajdonított lakosságszám pedig (mely régió alapterülete nagyjából egy-negyede egész Mexikónak) körülbelül fele az akkori Kínai Birodalom lakosságszámának, illetve ugyanannyi, mint V. Károly német-római császár birodalma lakosainak száma Spanyolországtól Németországig mindent összevonva.

Meglehetősen kevesen akadnak, akik ennél, s a későbbiekben sorrendre elkövetkező fegyveres megszárlásoknál (melyekről persze majd külön illik számot adnom) messzebb lépnek, s a gyarmati uralom nyomán a bennszülöttek társadalomszerkezetében, gazdasági-gazdálkodási tevékenységrendszerében, kultúrájában végbemenő változásoknak a demográfiai adottságokra gyakorolt közvetett hatásait is szem előtt tartanák.

Kevésbé látszik megalapozottnak azt hinni, hogy a délceg, természetközeli életmódot élő indián élete a fehér hódító megérkezése előtt romantikusan gondtalan lett volna. Árkádiai boldog pásztorábrándokról csak azért nem teszek említést,

mert – mint majd később látni fogjuk – pásztorolni való háziállatok nem találhatók az Újvilágban (hiszen éppen emiatt jelentenek védtelen prédát a fertőzést okozó baktériumoknak). Két dolgot nem mulaszthatunk el figyelembe venni. Először is, a Dobyns képviselte felfogás ellenére, semmi okunk azt gondolni, hogy az amerikai őslakosságra ne lenne érvényes az „uniformitariánus” munkahipotézis, azaz, hogy demográfiai jellemzői nem lehetnek gyökeresen mások, mint a világ bármely más pontján a „természettel való szervesen anyagcseréjében” vele hasonló technológiai szintet elért és azt az övével hasonló „eltartó-képességű” természeti környezetben élő népeisége. Fontos azt is észben tartani – ha már könnyű belefeleledkeznünk abba, hogy az Óvilágból hozott fertőző betegségekre tragikusan fogékony indiánok hullottak, mint a legyek –, hogy habár kell is orvosi-epidemiológiai szakértelem a folyamatok értelmezéséhez, nem egyszerűen *csak* orvosi-epidemiológiai szakértelem kell. A mortalitás alakulásának fontos demográfiai következményei is vannak, melyek nyilvánvalóan egészlegesen érintik a társadalmat. Egyet mindenképpen hangsúlyoznék. Linda A. Newson arra figyelmeztet tanulmányában,²² hogy a preindusztriális társadalmakban rendkívül magasnak kell lennie a termékenységi mutatóknak. (Rész-

ben a magas csecsemő- és gyermekhalandóság, részben az alacsony várható élettartam miatt.) Ebből következően a termékenységi kapacitás mégoly szerény csökkenése is rendkívül *nehézzé* teszi, hogy egy populáció képes legyen fönntartani magát. Az óvilági eredetű fertőző betegségek nemcsak a szülni képes nők létszámát apasztották veszedelmesen, de a férfiak pusztultával a megmaradt nők teherbe esésének esélyei is romlottak. (Olyan „finom” problémákról már nem is beszélve, hogy sok idő mehetett veszendőbe, amíg új párkapcsolatra lehetett szert tenni.)

Jared Diamond kérdése

Az eddig említett szerzők – végül is érthető módon – Amerika felfedezésénél (vagy még későbből) kezdik el a maguk narratíváját. Ez a szomorú történet persze 1492-nél sokkal, de sokkal korábbiól indul. Korábban már említett, lélegzetelállító könyvében Jared Diamond, aki magát evolúciókutatóként definiálja, határozottan leszögezi, hogy

a történelem nem egyszerűen „egyik nyavalyás tény a másik után”, ahogy ezt egy cinikus megjegyezte. A történelemben valóban léteznek nagy, átfogó sémák, és a magyarázatuk felkutatása nemcsak eredménnyel kecsegtető feladat, de lenyűgöző is.²³

Később pedig egy állítást fogalmaz meg, majd egy kérdést tesz föl. Az állítás a kérdés:

Az időszámításunk előtti XI. évezred nagyjából megfelelő kiindulópontnak tűnik az egyes kontinenseken végbe ment történelmi fejlemények összehasonlításához. (...) Vajon az akkori állapotok szerint volt-e már bizonyos népeknek egyértelmű helyzeti előnye más földrészek népeivel szemben?²⁴

A kérdésre egyértelműen válaszol: *akkor még nem*. Eltelik azonban egy tucat évezred (meg egy fél), s 1532. november 16-án, a spanyol Pizarro, V. Károly német-római császár (I. Károly spanyol király) képviselőjében, 168 katonából álló szedett-vedett maroknyi csapattal tönkrevéri Atahualpa 80 ezer fős seregét. A végkifejlet elég ismert, nem is részletezem.

Még mindig válaszra vár azonban az az alapvető kérdés – mondja Diamond –, hogy miért Európa jutott [mindezeknek] a közvetlen előnyöknek a birtokába, és miért nem az Újvilág. Miért nem az inkák voltak azok, akik feltalálták a lőfegyvert és az acélkardot, ültek olyan félelmetes állatok hátán, mint a lovak, hordoztak olyan betegségeket, amelyekkel szemben az európaiak védtelenek voltak; miért nem ők építettek óceánjáró hajókat, hoztak létre fejlett politikai szervezetet, vagy

tudták javukra fordítani több ezer év írott történelmét?²⁵

Az ezt az idézetet közvetlenül követő fejezet címe válasz a kérdésre. E cím: *A földművelés – hatalom*. Az eurázsiai kontinens egy meghatározott pontján, i. e. 11 000 környékén, a körülmények kedvező összejátszása következtében az ott, az úgynevezett Termékeny Félhold területén élő vadászó-gyűjtögető embercsoportoknak módjuk nyílt kitapasztalni a megszelídíthető állatok tenyésztése, az arra alkalmasnak bizonyuló növények nemesítése *mesterséggént* való gyakorlásának előnyeit. Ez a történet (s a technika vele párhuzamosan lezajló sokoldalú fejlődéstörténete) is eléggé ismert ahhoz, hogy kerülni lehessen a terjengős elbeszélésmódot. Említsünk címszavakat: letelepült életmód; népességszaporodás; élelmiszer-felhalmozás és élelmiszert nem termelő szakemberek ellátására való képesség. Szívem szerint itt most leütnék egy „-et, aztán végig gépelem a könyvet, és befejezésül megint leütnék egy ”-et, de attól tartok, ez nem lenne ildomos eljárás. Igyekszem hát csak a legszükségesebbeket idézni Diamond könyvéből, de legyen szabad nyomatékkal hangsúlyoznom, hogy az alább következők idézőjelek kitétele nélkül is Diamond gondolatainak, illetve fordítója mondatainak elorzásai. Az egyik fontos gondolat, amit kiemel-

nék Diamond érvelésrendszeréből, hogy emberi közösségek csak olyankor hagynak fel a vadászó-gyűjtögető életmóddal, ha az „élelmiszertermelés” technikai jobb eredménnyel kecsegtetnek az előzőénél (illetve ha a szükséges kapcsolódó technikák ezzel párhuzamosan kifejlődnek). Ebből természetesen adódik, hogy az élelmiszertermelés nem valamiféle „találmány”, hanem, mint Diamond fogalmaz, „egyszerűen kialakult, mint véletlenszerű döntések és azok következményeinek mellékterméke”.²⁶ Az, hogy a mind változatosabb formájú „kevert életmódokból” az emberek túlnyomó többsége átálljon a független élelmiszertermelésre, az mindenütt több ezer évbe telt, s hogy többségük átállt, az annak volt tulajdonítható, hogy a vadászó-gyűjtögető életmód az elmúlt 13 000 év folyamán egyre kevésbé bizonyult kifizetődőnek, mivel azok a források, melyek annak alapját jelentették (főként az állatok) megcsappantak vagy teljesen eltűntek, főleg azért, mert természetes szaporulatuk konstans mértékű volt, viszont a letelepült társadalom megnövekedett eltartóképessége azt jelentette, hogy egyre többen vadásznak ezekre az állatokra, amiből következően csökken a szaporulatuk (az, hogy a fajta nőstényeinek vadászását meghatározott időszakokban védik, nagyon is friss találmány), ez pedig öngerjesztő folyamatnak bizonyul.

Mint Diamond mondja, az élelmiszertermelés „valahogy kialakul”, de természeti korlátok között. Vannak – többségben vannak – *nem nemesíthető* növények, és vannak *nem háziasítható* állatok.²⁷ A 200 000 vadnövény közül – mondja Diamond, s én el is hiszem neki – az emberek csak néhány ezret fogyasztanak, és ezek közül is csak pár száz lett úgy-ahogy nemesítve. Ennek a több száz növénynek a nagy része is étrendünknek csak kisebb részben kiegészítője, és önmagában nem lennének elegendők arra, hogy egy civilizáció fölemelkedését lehetővé tegyék. A mai világ teljes éves terménykészletének több mint 80 százalékát mindössze egy tucat faj teszi ki. Ez az egy tucat „nagyágyú” pedig nem más, mint a gabonafélék közül a búza, a kukorica, a rizs, az árpa és a cirok; a hüvelyesek közül a szójabab; a gyökerek és gumók közül a burgonya, a manióka és az édesburgonya; a cukorforrások közül a cukornád és a cukorrépa; a gyümölcsök közül pedig a banán. Az emberek által elfogyasztott kalóriamennyiség felét egyedül a gabonafélék szolgáltatják. És ezt az információtömeget egy büszke, egy *homo sapiens* mivoltunkra jogosan büszke mondattal zárja: „Az, hogy korunkban egyetlen fontosabb ehető növényt sem sikerült nemesítenünk, arra utal, hogy az ősi népek valóban felkutatták gyakorlatilag az összes hasznos vadnö-

vényt, és természetették valamennyi érdemest.”²⁸

Folytassuk Diamond hasonló logikát követő gondolatmenetét. A Földön csak mintegy 148 olyan nagytestű növény-, illetve húsevő emlősfaj él, amelynek háziasítása szóba jöhet. Ám hogy egy emlős alkalmas-e a háziasításra, az jó néhány tényező függvénye, s nincs az a pénz a világon, amiért kihagynám idézni annak a fejezetnek az elejét, melynek címe: „Zebrák, boldogtalan házasságok és az Anna Karenina-elv”.

A háziasítható állatok hasonlók egymáshoz; minden nem háziasítható állat a maga módján nem az. Ha olvasóm úgy érzi, ilyesmit már olvashatott valahol, akkor igaza van. Csak egy-két változtatás, és megkapjuk Tolsztoj nagyszerű regényének, az *Anna Kareninának* az első mondatát: „A boldog családok hasonlók egymáshoz; minden boldogtalan család a maga módján az”. E mondat tolsztoji értelemben azt jelentheti, hogy egy boldog házasságnak sok tekintetben sikeresnek kell lennie: szexuális vonzalom, anyagiak, gyermeknevelés, vallás, a háztárs családja és egyéb alapvető kérdések szempontjából. Egyetlen lényeges szempont kudarca romlásba döntheti a házasságot, még akkor is, ha az a boldogság összes többi kellékével rendelkezik.²⁹

A nagytestű háziállatok azzal is forradalmasították az emberi társadalmat, hogy szárazföldi közlekedésünk fő eszközeivé lettek egészen a vasút XIX. századi megjelenéséig. Az állatok háziasítása előtt egyetlen módja volt a javak és emberek szárazföldi szállításának – az emberi hát (89. oldal). Érdemes amúgy sorra venni, hány szempontból voltak is döntő fontosságúak az emberek számára a háziasított emlősök. A leglényesebbek: a hús, a tejtermékek, a trágya, a szárazföldi szállítás, a bőr, a katonai támadófegyverként való használat, az eke vontatása, a gyapjú, továbbá azok a baktériumok, amelyek elpusztították a korábbi védettséggel nem rendelkező népeket. (Ezek mellett természetesen a kisebb háziasított emlősök és szárnyasok, valamint rovarok is hajtottak hasznát az ember számára. De – Diamondtól kölcsönözve a szót – egyikük sem húz ekét, szállít embert, a kutya kivételével egyik sem vontat szánt vagy vesz részt harcokban (159. oldal).

Az amerikai és eurázsiai élelmiszertermelés legszembeszökőbb különbsége a nagytestű háziemlős fajokhoz kapcsolódik. Amíg a vízi- és a szélmalomok át nem vették a közepkorban Eurázsia emlősállatainak szerepét, az emberi izomerőn túl ezek jelentették a legfőbb „ipari” erőforrást is. Megszokott dolog, hogy az ipari forradalom kezdetét önkénye-

sen a XVIII. századi Angliával és a gőz energiájának munkára fogásával kapcsoljuk össze, pedig valójában a víz és a szél energiáján alapuló ipari forradalom már a középkorban elkezdődött Európa-szerte. 1492-ben, mindazt a munkát, amihez Euráziában az állatok, a víz és a szél erejét használták, az amerikai kontinens lakói még emberi izomerővel végezték (360. oldal). Ha Észak- és Dél-Amerika nagytestű emlősei nem haltak volna ki a pleisztocén végén, a történelem is más fordulatot vehetett volna Diamond szerint.

Eurázsia induló előnyéhez – vadon élő állat- és növényfajai mellett – még az is hozzájárult, mondja Diamond, hogy az állatok, növények, gondolatok, a technológia és az emberek könnyebben juthattak el egyik területről a másikra, mint Amerikában, ami számos földrajzi és környezeti tényezőnek tudható be. Eurázsia kelet-nyugati irányú főtengelye, Amerika észak-déli tengelyétől eltérően lehetővé tette az áramlást úgy, hogy közben a földrajzi szélesség és az ahhoz kapcsolódó környezeti változók állandóak maradtak. Az Óvilágban kelet és nyugat felé a macedón és a Római Birodalom egyaránt 5000 km-re nyújtózott, a mongol birodalom pedig 10 000 km-re. Mezoamerika birodalmainak és államainak viszont semmiféle politikai kapcsola-

lata nem volt a tőlük mintegy 1200 km-rel északra, az USA keleti részén élő társadalmakkal és az alig 2000 km-rel délre, az Andokban élő társadalmakkal; sőt, úgy tűnik, még csak nem is hallottak róluk (368. oldal).

Ami az Óvilág és az Újvilág, a fehér ember és az indián viszonyát illeti, a pleisztocén végén már visszafordíthatatlanul eldőlt, hogy a fehér ember lesz az, aki az amerikai kontinens őslakosait fogja *indiánként* emlegetni (az őslakosok számára ugyanis ez a gyűjtőfogalom értelmetlen volt), és nem az amerikai őslakosok különböző nemzetei fogják Európában mozogva *sápadtarcúnak* emlegetni a svédet, horvátot, lengyelt, franciát, észtet vagy írt.

Diamond gondolatainak ismertetését illik annak nyomatékos hangsúlyozásával zárni, hogy ez a történet nem a *fehér ember* felsőbbrendűségének története. Könyvének még valahol az elején van egy szép, s általam idézésre érdemesnek ítélt mondat.

Az újságírók gyakorta kérik arra a szerzőket, hogy egy-egy hosszú könyvet egyetlen mondatban foglaljanak össze. Íme egy ilyen mondat ezzel a könyvvel kapcsolatban. „A történelem az egyes népek környezetének különbségeiből adódóan alakult eltérő módon, és nem az egyes népek biológiai különbségei miatt.”³⁰

Epilógus

Azzal kezdtem, hogy a 19. század végére az Egyesült Államok népszámlálási eredményei az őslakosok lassú elfogyását valószínűsítették. Mint fentebb jeleztem, ez nem következett be. Úgy illik tehát, hogy valamit arról is mondjak, mi történt az indiánokkal a 20. században.

Az emelkedő trend 1920-ban tapasztalt kis megrogyását az adatközlő kisebb részben az indiánokat talán erősebben érintő 1918–19-es spanyolnátha járvánnyal magyarázza, lényegében azonban azzal, hogy a Népszámlálási Hivatal pénzügyi megszorítások miatt nem tudott olyan fokozott figyelmet fordítani az indiánok számbavételére, mint a korábbi, illetve következő évtizedekben. (Ha ilyen gikszer nem fordult volna elő, és mondjuk az 1910 és 1930 közötti évtizedenkénti létszámnövekményt azonos mértékűnek tételeznénk, akkor e húsz év alatt évtizedenként 33 357 fővel gyarapodtak volna az indiánok.) Ránézésre is látszik, hogy

1950 után radikálisan megváltozott a helyzet. 1990-re az indiánok száma nagyjából megnégyszereződött. A vándormozgalom hatása gyakorlatilag nem jöhet szóba; a születések/halálozások ilyen eredményt hozó alakulása eléggé természetellenesnek minősülne. Mi történt hát?

1960-ra a népszámlálási adatfelvétel módszertanában fontos változás történt. Korábban a kérdezőbiztos döntött arról, fehér ember-e az adat-szolgáltató, mostantól ő minősítette önmagát... s egyre többen és többen nyilatkoztak úgy, hogy ők indiánok.

Mint Russel Thornton fogalmaz:

Az Egyesült Államokban 1960 óta az etnikai hovatartozás önbevallásos alapon működik. (...) Az indiánok létszámában az 1960-as adatokból 1970-re bekövetkezett növekménynek nagyjából 25 százalékát becsülik abból származónak, hogy 1970-ben olyanok is „indiánnak” mondták magukat, akik 1960-ban erre nem vállalkoztak. Az 1970-ről 1980-ra bekövetkezett növekmény 60 százalékát becsülik ilyennek,

3. tábla

Év	Indiánok száma	Növekmény (fő)	Év	Indiánok száma	Növekmény (fő)
1900	237 196	–	1950	343 410	9 441
1910	265 683	28 487	1960	551 669	208 259
1920	244 437	– 21 246	1970	827 268	275 599
1930	332 397	87 960	1980	1 420 400	593 132
1940	333 969	1 572	1990	1 959 234	538 834

Forrás: Shoemaker (1999), 4. oldal, illetve saját számítás.

a regisztrált adatok 1980-ról 1990-re bekövetkezett növekményének pedig 35 százalékát.³¹

Nem tudható, hogy az 1950-es népszámlálási létszám-adathoz képest 1960-ra majd' 210 ezres növekményből mennyi tudható be az önbevallásos rendszerre való áttérésekből. Ha elfogadjuk Thornton fenti állítását, abból viszont az következik, hogy 1960-ról 1970-re most már azonos módszertani technika mellett is a „természetes létszám növekményen” túl, majdhogynem 69 ezer ember döntött úgy, hogy ő – szemben a korábbiakkal – mostantól indiánnak tartja magát. Tíz év múlva már közel 360 ezer „új jelentkező” gyarapította a természetes mértékűnek gondolható indián szaporulatot. Az „1980-ról 1990-re bekövetkezett növekmény” esetében a 35 százalék pedig 188 592 friss keletű etnikai csatlakozást jelentett.

Mindez természetesen felvet bizonyos problémákat. Már csak a szűken módszertani jellegű operacionálizálás szintjén is. Ezen a szinten leragadva, egy nagyon tárgyyszerű ismertetésnek adom át a szót.

Napjainkban a demográfiai adatok rögzítésével foglalkozók (s így áttételesen az adatokat használók is) egyre kizárólagosabban az önbevallásos módszer alapján próbálják elkülöníteni a lakosság faji és etnikai hovatár-

tozás szerinti alcsoportjait. Így tehát egy megkérdezett faji hovatartozásáról csak maga a megkérdezett dönthet. Amit mond, azt el kell fogadni. (...) Az önbevallásos módszer azonban nincs minden probléma híján, ugyanis is azon felül, hogy kérdéses, vajon mit is ért valaki fajon meg etnikumon, arról még kevesebbet tudunk, hogy mik azok a bonyolult tényezők és mechanizmusok, amelyek hatására kialakul, hogy az ember milyen fajhoz, milyen etnikumhoz tartozónak látja magát.³²

Mindehhez hozzáteszi: „a faj, abban az értelemben, ahogyan a Népszámlálási Hivatal használja ezt a fogalmat, nem nyugszik semmiféle világos, tudományos definíción, amely valamilyen értelemben biológiai állományba való tartozást sugallana”. Az előre megadott válaszlehetőségek, melyek közül az adatszolgáltató válogathat, egymást kizáróak, s közülük csak egy adható meg érvényes válaszként. 1980-tól azonban a leszármazásra vonatkozó kérdésekre több válasz is adható lett (a „beikszelt” válaszok közül az első kettőt vették csak figyelembe az adatfeldolgozásnál). Ennek eredményeként *indiánnak* azonosította magát 1 539 830 személy, viszont 6 754 800 ember volt, aki arról számolt be, hogy ereiben indián vér (is) csörgedezik. Ebből a közel 7 millió személyből majd' 5,2 millió *fehérnek* tartotta magát (77%), majd' 1,2 millió (18%) pedig

4. tábla. Az indián származási háttérű lakosság iskolai végzettsége és anyagi helyzete

	Iskolában töltött évek száma (átlag)	1979. évi kereset (átlag)
Indián	10,7	8 307 \$
Többes leszármazású indián	12,3	10 680 \$
Indián származású amerikai	11,5	10 742 \$

Forrás: Snipp (1986), 345. oldal.

úgy válaszolt, hogy bár nem tisztán indián származék, azért ő *indiánnak* tartja magát. Tovább elemezve a '80-as népszámlálási adatokat, Snipp megjegyzi, hogy

a korábbi szakmai zsargon szerint, azt az indiánt, akinek másfajta vér is csörgezik az ereiben *keveréknek* vagy *félvérnek* nevezték, ma azonban a „többes leszármazású indián” elnevezést (*American Indian of multiple ancestry*) megfelelőbbnek tartják. Végezetül van még egy olyan csoport is, amely az indián véren túl más származást is megjelöl, de ennek ellenére indiánnak tekinti magát: az őket megillető elnevezés „indián származású amerikaiak” (*Americans of Indian descent*).³³

A kérdés nyilvánvalóan az, hogy amikor „indián”-ról beszélünk, „indián”-ról állítunk valamit, akkor kikről beszélünk, kikről állítunk va-

lamit. Az Amerikai Egyesült Államokban 1 millió, vagy 7 és fél millió indián lakik? Hol a helye az amerikai társadalomban annak, aki indián?

Én most nem fogok bele az adatok elemzésébe. Annak tekintem ezt a tanulmányt, ami. Az amerikai népszámlálási adatfelvétel gyakorlatáról adott tárgyyszerű beszámoló, illetve arra való, jelzesszerű utalásnak, hogy – így vagy úgy! – de a népszámlálási adatokat értelmezni kell.

Itt az ideje annak, hogy pontot tegyek ennek az írásnak a végére. Nyilvánvaló (tehát nem igényel körülményes indoklást), hogy a Diamond-léptékű nagy, átfogó történelmi sémák és magyarázatok felkutatásának lenyűgöző feladatán túl, egy másfajta léptékű értelmező elemzésre is sort kell keríteni. Ez azonban – ahogyan mondani szokás – „már egy másik történet”. És nem is csak egy...

- Daniels, John D.: The Indian population of North America in 1492. *The Williams and Mary Quarterly*, Vol. 49. no. 2. (April, 1992), 298–320.
- Diamond, Jared: *Guns, Germs and Steel: the fates of human societies*. 1997. Magyarul: *Háborúk, járványok, technikák. A társadalmak fátumai.* (Fordította Födő Sándor.) Typotex Kiadó, 2001.
- Dobyns, Henry F.: An appraisal of techniques with a new hemispheric estimate. *Current Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (September, 1966), 395–416.
- Fawcett, William B. – Alan C. Swedlund: Thinning populations and population thinners: The historical demography of Native Americans. *Reviews in Anthropology*, Fall, 1984, 264–269.
- Henige, David: On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 2. (May, 1978), 217–237.
- Jacobs, Wilbur J.: The tip of an ice-berg: Pre-columbian Indian demography and some implications for revisionism. *The William and Mary Quarterly*, Vol. 31. no. 1. (January, 1974), 123–132.
- Johansson, Ryan S.: The demographic history of the native peoples of North America. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 25. (1982), 133–152.
- McArthur, Norma: The demography of primitive populations. *Science*, Vol. 167, 1970. február 20, 1097–1101.
- Newson, Linda A.: The demographic collapse of native peoples of the Americas, 1492–1650. *Proceedings of the British Academy*, Vol. 81. (1993), 247–288.
- Ramenofsky, Ann: Native American disease history: past, present and future directions. *World Archeology*, Vol. 35. no. 2. (2003), 241–257.
- Russell, Thornton: Health, disease, and demography. In: Deloria, Philip J. – Neal Salisbury (eds): *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 68–84.
- Sattenspiel, Lisa: Modeling the spread of infectious disease in human populations. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 33 (1990), 245–276.
- Scholz László: Az admirális (b)irodaloma. *Holmi*, 1992, 10. szám, 1686–1690.
- Seed, Patricia: „Failing to marvel”. Atahualpa’s encounter with the Word. *Latin American Research Review*, Vol. 26. no. 1. (1991), 7–32.
- Seed, Patricia: *Ceremonies of Possession in Europe’s Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge University Press, 1995.
- Shoemaker, Nancy: *American Indian Population Recovery in the Twentieth Century*. University of New Mexico Press, 1999.
- Snipp, C. Matthew: Who are American Indians? Some observations about the perils and pitfalls of data for race and ethnicity. *Population Research and Policy Review*, Vol. 5. (1986), 237–252.
- Stannard, David E.: *American Holocaust. Columbus and the Conquest of the New World*. Oxford University Press, 1992.
- Ubelaker, Douglas H.: Prehistoric New World population size: historical review and current appraisal of North American estimates. *American Journal*

of *Physical Anthropology*, Vol. 45. no. 3. (1976), 661–666.

Ubelaker, Douglas H.: Patterns of demographic change in the Americas. *Human Biology*, Vol. 64. No. 3. (June, 1992), 361–379.

Zambardino, R. A.: Critique of David Henige's „On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics”. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 4. (November, 1978), 700–708.

JEGYZETEK

1. McArthur, Norma: The demography of primitive populations. *Science*, Vol. 167, 1970. február 20.
2. Ha lehetnek *literátus* emberek...
3. Az „általam vagy, mert meg én látalak” attitűd, persze a fehér gyarmatosító hatalmi fölényére, kényszeríteni tudó (fegyveres) erejére támaszkodik. Noam Chomskyval készült egyszer egy interjú az Ötszázadik Évforduló kapcsán. Ebben öblögetve kifejti, hogy Amerikát már Kolumbusz előtt jó pár ezer évvel korábban fölfedezték az őslakosai. „Csak lakatlan terület lehet felfedezni” – mondja. „Olyat, ahol emberek élnek, nem. Ha Mexikóba utazom, nem mondhatom azt, hogy 'Felfedeztem Mexikót.'” Chomsky számár! Egyhetes nyaralás után léleknyugalommal írhatok könyvet „Fölfedeztem Görögországot” címmel. Senki épeszű ember nem fog Kolumbusz-klónt látni bennem. (Ja! és ne vegyék meg!)
4. McArthur (1970), 1099. oldal.
5. Sattenspiel, Lisa: Modeling the spread of infectious disease in human populations. *Yearbook of Physical Anthropology*, Vol. 33. (1990). 245. oldal.
6. Sajnálattal kell közölnöm, hogy az Interneten hosszú keresés után sem sikerült rájönnöm, mikor jelent meg az első kiadás.
7. Hogy aztán az úgymond tapasztalati tudás mennyire tekinthető tudományos tudásnak, annak tárgyalása nem tartozik ennek az írásnak a kompetenciájába. Az érdeklődő sokat tanulhat Luc Boltanski: *Prime éducation et morale de classe* című könyvéből (Mouton, 1969).
8. Sattenspiel, (1990), 247–248. oldal.
9. Petersen (1975), 236. oldal. A hivatkozott Borah-féle 100 millió azért nem szerepel az I. táblában, mert – akár csak Kroeber az idézetben szereplő 8 és fél milliója – a kontinens egészére vonatkozó adat.
10. Ubelaker (1992), 363–364. oldal. Bizonyítékként olyan régészeti kutatások eredményeire hivatkozik, amelyekben a régészeti anyagot négy csoportba rendezték: földművelés előtti részmintá (i. sz. 1150-nél korábbi leletek); pre-kolumbián földművelők részmintája (1150 és 1350 közötti időszak); kapcsolatfelvétel kezdeti időszaka (1607–1680 között); végül egy 1686 és 1702 közötti időre datált részmintá. Az eredmények arra látszanak utalni, hogy a föltárt tetemek testmérete és csontozatuk erőssége

- már a Kolumbusz előtti időszakban is trendszerű csökkenést-romlást mutatott, ami egyértelműen a táplálkozás minőségében bekövetkezett romlásra utal. (Uott, 367. oldal.)
11. Daniels (1992).
 12. Daniels (1992), 298–299. oldal.
 13. Az admirális (b)irodalma. In *Holmi*, 1992, 10. szám, 1687. oldal.
 14. Uott, 1688. oldal.
 15. Seed (1991), 9. oldal.
 16. Cervantes: *Don Quijote*. (Fordította Győry Vilmos.) 20. fejezet, Európa Könyvkiadó, 1989, 193–194. oldal.
 17. Főleg azért, mert elég elterjedt hit az etnohistoria művelői meg a kulturanropológusok között, hogy az úgynevezett „primitív társadalmakban” évszázadokon keresztül nem változik semmi.
 18. Brian Hayden: The carrying capacity dilemma: an alternate approach. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, No. 30 (1975), 11. oldal.
 19. Fawcett, William B. – Alan C. Swedlund: Thinning populations and population thinners: The historical demography of Native Americans. *Reviews in Anthropology*, Fall 1984, 264–265. oldal.
 20. Henige, David: On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics. *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 58. no. 2. (May, 1978), 231. oldal.
 21. Zambardino, R. A.: Critique of David Henige’s „On the contact population of Hispaniola: History as higher mathematics”. *The Hispanic American Historical Review*. Vol. 58. no. 4. (November, 1978), 700. oldal.
 22. Newson, Linda A.: The demographic collapse of native peoples of the Americas, 1492–1650. *Proceedings of the British Academy*, Vol. 81. (1993), 255. oldal.
 23. Diamond (2001), 29. oldal.
 24. Uott, 33. oldal.
 25. Diamond (2001), 79. oldal.
 26. Diamond (2000), 105. oldal.
 27. Utóbbi terminus nem azért nyomatékosítandó, hogy a kis herceg rókáját leválasszuk erről a történetről, hanem azért, mert a terminológiai különbségtevés lényegi. Hannibál elefántjai szelídített elefántok voltak. Az afrikai elefánt nem háziasítható. És az indiai sem.
 28. Diamond (2001), 132–133. oldal.
 29. Diamond (2001), 158. oldal. Annak nyomon követésével, hogy mik is a háziasítás lehetőségének feltételei, nem kívánok foglalkozni.
 30. Diamond (2001), 22. oldal.
 31. Lásd Russel Thornton: Health, disease, and demography. In Philip J. Deloria – Neal Salisbury: *A Companion to American Indian History*, Blackwell Publishers Ltd., 2002, 76. oldal.
 32. Snipp, C. Matthew: Who are American Indians? Some observations about the perils and pitfalls of data for race and ethnicity. *Population Research and Policy Review*, Vol. 5. (1986), 237. oldal.
 33. Snipp (1986), 244. oldal.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800** Ft,
egy évre pedig **19 860** Ft

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőknek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Túrabolt | Transzit Art Café

Részletek:

www.magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs